

Ukrainske kvinner i tvangsarbeid for *das dritte Reich*

Av:

Bjørn-Petter Finstad, Norges fiskerihøgskole, UiT Norges arktiske universitet

Anne Katrine Normann, Senter for hav og Arktis, UiT Norges arktiske universitet

Ingress: Europa står oppe i en krisesituasjon med den største strømmen av mennesker på flukt siden andre verdenskrig, og kvinner og barn betaler som vanlig en høy pris. Men krig har brakt ukrainske kvinner til Norge før. I okupasjonsårene var tvangsutskrevne jenter og unge kvinner fra Ukraina blant de første som arbeidet med industriell frossenfiskproduksjon i Nord-Norge, i fabrikker etablert for å forsyne Hitler-Tyskland med marine proteiner.

Tekst: Under andre verdenskrig fungerte de norske fiskerier som spiskammer for okupasjonsmakten, og Norge var den suverent viktigste kilden til fisk og sild for Det tredje Riket. For å utnytte norske fiskeressurser etablerte tysk fiskerikapital store produksjonsanlegg i Trondheim, Melbu, Bodø og Hammerfest. Dette representerte et gjennombrudd for industriell filetproduksjon i stor skala, og førte til en storstilt omlegging fra tørrfisk- og saltfisktilvirkning og til frossen filet med omfattende ringvirkninger.

Fra Dnepro til Hammerfest

Ved to av fabrikkene ble arbeidskraften hentet med tvang fra tyskokkuperte deler av Øst-Europa. I juni 1942 ankom det tyske skipet *Levante* Hammerfest. Om bord var 75 ukrainske unge kvinner og jenter som var tvangsdeportert for å produsere frossenfisk til Tyskland. I likhet med hva dagens ukrainske flyktninger opplever, var tankene deres preget av angst, frykt og uvisshet for framtida. De yngste var bare 16-17 år gamle da de ble hentet av tyske soldater mens de var på skolen siste dagen i mai 1942.

En av dem som ufrivillig kom til verdens nordligste by var 17 år gamle Hanna Anni Koljada (1925-2020). Fra hun gråtkvalt ble tvunget inn i en jernbanevogn på perrongen i hjembyen Dnepro (tidl. Dnepropetrovsk) øst i Ukraina, skulle det gå 25 år før hun så moren sin igjen. Reisen nordover gikk først med tog til den polske havnebyen Stettin, deretter ble jentene stuet sammen i det tyske troppetransportskipet *Levante*. Foruten de tvangsutskrevne kvinnene, var det også krigsfanger fra andre deler av Sovjetunionen om bord.

De ukrainske skolejentene opplevde det som svært traumatisk å bli tvunget hjemmefra uten å vite hva som skulle skje med dem eller hvor de skulle hen. Men klassevenninnene hentet styrke i samholdet med hverandre. For Hanna ble reisen en ekstra vond opplevelse. Hun var plaget av sjøsyke, og ble så dårlig at hun fikk lov til å ligge på en benk på brua. Heldigvis var kapteinen en ganske vennlig mann, og hun ble relativt godt behandlet.

Til tross for det brutale oppbruddet fra familien og en vanskelig reise, var det å komme til Hammerfest også forbundet med en viss spenning og forventning hos jentene. Topografisk var finnmarkskysten med sine bratte fjellsider svært ulikt det flate slettelandskapet ved elva Dnepr i hjemlandet. Hjemlandet de forlot hadde gjennomgått en gruffull periode etter innlemmingen i Sovjetunionen i 1922, og med Stalin fulgte tvangskollektivisering, forsert industrialisering, politisk utrenskning og hungersnød. Familien Koljada hadde imidlertid lite jordstykke, og greide seg gjennom årene med *Holodomor*. Men lidelsene var ikke forbi, for i juni 1941 ble Ukraina okkupert av Tyskland.

Leirliv bak piggrådgerder

I Hammerfest var boforholdene enkle, og de kvinnelige filetarbeiderne ble innkvartert i fellesrom i en brakkeleir på Fuglenes, rett ved filetfabrikken. Leiren var avstengt med piggrådgerder og var strengt bevoktet av tyske soldater. Arbeidet gikk i to skift. Den første puljen fikk snart selskap av flere tvangsdeporterte jenter og kvinner fra Ukraina. På det meste var det 150 kvinnelige filetarbeidere i alderen 15-35 år på fabrikken, som var eid av firmaet Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann & Co., som holdt til i Hamburg og Cuxhaven. Det var tungt å være så langt hjemmefra, men Hanna har fortalt at jentene tok godt vare på hverandre, og de ble fort voksne. Selv om forholdene var vanskelige, fikk tvangsarbeiderne atskillig bedre behandling enn de sovjetiske krigsfangene. Men tilværelsen under tysk herredømme var krevende. Maten var knapp og ikke særlig næringsrik, og de hadde lite klær. Jentene var forvist til et avgrenset leiområde, likevel greide de å snike seg ut innimellom. På søndager fikk de lov til å se tyske propagandafilmer på kinoen, men ellers holdt de seg mye i leiren. Kontakten med lokalbefolkningen var viktig. Tross alt utgjorde de unge kvinnene et vesentlig tilskudd til kjønnsbalansen. Det jobbet også hammerfestinger på fabrikken, og Hanna ble kjæreste med en av de mannlige arbeiderne.

Høsten 1944 tok livet en ny vending, da tyskerne iverksatte den brente jords taktikk i Finnmark og Nord-Troms. Nok en gang ble de ukrainske kvinnene tvangsflyttet, denne

gangen til Svolvær der fabrikken ble gjenoppbygd til Lofotfisket i 1945. Noen av kvinnene, som Hanna, ble overflyttet til det tyske Frostfilet-anlegget på Langstranda i Bodø, eid av den tyske fiskerigiganten «Nordsee». Frostfilet i Bodø var verdens største fiskeproduksjonsbedrift, med omtrent tusen sivile arbeidere. Flesteparten var tvangsutskrevet fra Ukraina. Råstoffet til produksjonen kom fra kystflåten.

I krigens slutfase endret tilværelsen på ny for Hanna, som hadde fått barn med sin norske kjæreste. De giftet seg 31. mai 1945 i Bodø, nøyaktig tre år etter siste skoledag hjemme i Ukraina. Etter en periode som evakuert i Trondenesleiren i Harstad, flyttet den vesle familien tilbake til Hammerfest som var totalt ødelagt. Av de ukrainske kvinnene var hun den eneste som ble igjen. Gjenreisningsfasen bød på en ny brakketilværelse for den unge moren, men også på optimisme. Hjemlandet så hun imidlertid aldri mer.

En historisk parallell

Ukrainas historiske skjebne handler om landets geopolitiske plassering og dets rike forekomster av naturressurser. Dette er en velsignelse, men også en forbannelse, for rik ressurstillgang gjør ofte et land sårbart i møte med sterkere maktens aggressivitet. Ukraina er Europas kornkammer, men besitter også en rekke andre ressurser. Hitlers okkupasjon av Norge skjedde i første rekke av strategiske årsaker, men norsk fisk var likevel av avgjørende betydning som forsyninger til Wehrmacht og den tyske sivilbefolkningen.

I dag har stormaktbildet endret seg, og Tyskland har gått fra fiende til venn for Ukraina som motvekt til Russlands krigføring. Og denne våren er det 80 år siden Hanna og klassevenninnene ble tvangssendt fra Ukraina til Nord-Norge. I skrivende stund er ukrainske kvinner på flukt, mange med barn, utsatt for en krig de ikke har bedt om. Det er ulike tidsepoker med forskjellige årsaker og forløp, men likevel er det likhetstrekk. Felles er at folk blir tvunget bort hjemmefra, prisgitt en uviss framtid og forhold de ikke rår over selv. Fortellingen om Hanna og de andre tvangsarbeiderne kan lære oss at samhold og medmenneskelighet kan avhjelpe sårbare mennesker i en brutal situasjon. Og i dag står nesten hele Europa sammen om å ta imot kvinner og barn som flykter fra krigføringen i Ukraina.